

ԱՐՓԻՆԵ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐՆՈՒՇՈՂ Ն. ԱՍԱՏՈՒՐՅԱՆԻ «ՆՈՎԱԿԻՄԻ ԹՈՌՆԵՐԸ» ՎԵՊՈՒՄ

«Ես ուզեցի, գյուղ եւ անապատ իրարու բերելով, վկայել անապատի կողմն աշխարհի՝ բաց աչքերով դեպի մահ քալող պարզունակ մարդոց ա՛յնքան ֆիզիկական, որքան եւ հոգեկան խաչելությունը, անպատում ողբերգությունը անոնց հոգիին: Եւ դե՞ռ՝ ուզեցի արձանագրել ապրի՛ր ուզող, կամ, հակառակ պարագային, գոնե հա՛յ մեռնիլ ուզող խոնարհ հոգիներու վերջին իղձերը եւ հնամյա ժողովուրդի մը առեակական իմաստությունեն բխող զարմանալիորեն խորունկ մտորումները»:⁶⁰

Նայոց ցեղասպանության անդամալի հերետանքներից անմասն չմնաց նաեւ արեւմտահայ նշանավոր գրող Նակոբ Ասատուրյանը. նա ծնվել է 1903 թ. պարսկական Գամիքբում՝ Կապադովկիայի Մաժակ գավառի Չոմախլու գյուղում: Այս հիմնավորց գյուղում ապրում էին շուրջ երկու հազար հայեր: Նակոբի երեք փարին դեռ չլրացած՝ մահանում է հայրը, եւ վաղ փարիքից ընտանիքի հոգսը ընկնում է նրա ուսերին:

1915-ի Մեծ Եղեռնը ամայացնում է այս ավանը, եւ այնպեղ մնում է միայն ինը թուրք ընտանիքներ: Նայ երիտասարդներին զինվորագրում են, մեծահասակներին՝ բանտ լցնում, իսկ շուրջ հազար վեց հարյուր մարդու բշտում են դեպի հարավ՝ անապատներ: Նրանց մեջ էր նաեւ փասնամյա Նակոբը՝ մոր եւ քույրերի հետ: Նրանք քառասուն օր ուրքով քայլում են դեպի Նալեա, որից հետո գնացք են նստում: Օրեր անց գնացքը կանգ է առնում անհայտ մի փեղ՝ Ժուրֆ կայարանում: Տասնվեց վագոններում լցված մարդկանց բաժանում են երեք մասի եւ բշտում արաբական զանազան գյուղեր: Ասատուրյանների ընտանիքը հանգրվանում է Պոսեյրա կոչվող գյուղում: Գաղթի ճանապարհն եւ, հատկապես այսփեղ, նոսրանում են մարդկանց շարքերը: Գրեթե մահամերձ մարդիկ ձեռքերով իրենց համար գերեզման են փորում, որպեսզի անթաղ չմնան, իսկ ոմանց էլ հաճախ նեղում են բլրի վրա գրնվող քարե եզրեր ունեցող «Ահարոնի» անտառի հորը: Այսփեղ էլ փոքրիկ Նակոբին վիճակվում է դժվարագույնը. նա ընկերոջ օգնությամբ իր թույլ ձեռքերով մոր դիակը նեղում է «Ահարոնի» հորը, որպեսզի մայրը անապատում անթաղ չմնա եւ «բորենիներին» կեր չդառնա:

Աքսորված այս խմբի երեք հարյուր երեսուամեկ համապայտագիներից մնում են միայն քսանինը: Նակոբն ընկնում է հայոց որբանոցները. սկզբում Երուսաղեմի, ապա Պորտ Մայիդի (Եգիպտոս) եւ Մերսինի (Կիլիկիա): 1920 թ. հորեղբոր կանչով Նակոբը գնում է Նյու Յորք, որպեղ էլ անցկացնում է կյանքի մնացած փարիները:

Ցեղասպանությունից փասնամյակներ անց Նակոբ Ասատուրյանը թղթին է հանձնում մեր ժողովրդի մռայլ օրերի պատմությունը՝ «Նովակիմի թոռները» վեպը: «Վեպի հեղինակը ամենից առաջ ականափես է. նա կրել է աքսորի ողջ սարսափները, արյուն-արցունք թափել,

⁶⁰ Նակոբ Ասատուրյան, Նովակիմի թոռները, Երեսան, 1974, էջ 154: Այսուհետեւ՝ էջը շարադրանքի հետ:

մղկապեցել այրող ավազուրներում եւ փեսել իր հայրենի գյուղի մարդկանց փառապանքը՝ մահվան երախում»⁶¹:

Թեկուզեւ վեպում շատ անուններ փոխված են, այնուամենայնիվ սա ինքնակենսագրական վեպ է, որի միջոցով մենք պարկերացում ենք կազմում մի ողջ հայկական ավանի եւ նրա բնակիչների ոչնչացման մասին, ինչը «բարեխղճորեն» արեցին թուրքերը:

«Դուք անշուշտ չեք փեսած Չոմախլու գյուղը ու թերեւս ուզեք գիտնալ թե հիմա՛ ուր է ան.

Գլխում անանկ զարկին, որ գյուղը ինքն ալ չի գիտեր, թե ու՛ր է հիմա»(17):

Վեպի սկզբում Հակոբ Ասատուրյանը ներկայացնում է հայրենի գյուղը, գյուղ, որ ապրում է ներփակ կյանքով, որեւէ բանով նման չէ հեռավոր քաղաքին. փողոցները նեղ են ու ծուռումուռ, բայց մարդկանց սրբերը լայն են ու բաց ամենքի առջեւ: Նրանք ապրում են մեկը մյուսի փառապանքով ու երջանկությամբ: Հենց այս փոքր ու երջանիկ գյուղում են ծնվում Հովակիմի թոռները, որոնց ցավոք սրտի վիճակված էր անցնելու դժոխքի պարտականների միջով:

Գյուղի խաղաղ կյանքը հաճախ էր խռովվում թուրք ոստիկանների կողմից, որոնց անկուշտ աչքերը մշտապես հայի համեստ ունեցվածքի վրա էին: Նրանք հարկերի միջոցով անվերջ թալանում ու նսեմացնում են գյուղացուն: Շատ բնութագրական են Խոջա Դայու խոսքերը, ով մի որդուն թուրքական բանակ էր ուղարկել, բայց սրիաված էր հարկեր վճարել թուրք ոստիկանին, որն էլ, չբավարարվելով րվածից, վերցնում է միակ վերմակն ու ջրի սափորը: Նրա հեռանալուց հետո Խոջա Դային կնոջն ասում է.

—Ո՛վ գիտե... գուցե որպեսզի օսմանյան մշտաժարավ պեւությունը վերմակին փակ իր դարավոր մերկությունը ծածկելն առաջ նախշուն կուժեն ջուր խմեր սրտովը: 17):

Այսպիսի բնութագրություն րալով Հակոբ Ասատուրյանը երեւի թե չպարկերացներ, որ թուրք գազանը միլիոնավոր հայերի արյամբ իր մերկությունը ծածկել փորձելուց հետո այժմ էլ մրսում է ու հոխորտալով ջանում մեծ րերությունների վերմակի մի ծայրը իր վրա բերել:

Հայ Ժողովուրդը, լինելով դարավոր արժեքների կրող, ունի հստակ ընդգծված բնավորություն, որը պայմանավորում է նաեւ փոքր-ինչ միամրությունը եւ հավասրը օրարների նկատմամբ: Թերեւս հենց այս հավասրն էլ հասցրեց նրան, որ մի օր Չոմախլու գյուղի բնակիչները բռնեցին գաղթի ճամփան՝ Արգեսից մինչև Դամասկոս: Գնում են կանայք, երեխաներ, ծերեր, ու ճանապարհին աստիճանաբար մեռնում են ապրելու բոլոր հույսերը: Ժողովուրդը դեռ սպասում էր, որ գյուղ վերադառնալու հրաման պիտի գար, նույնիսկ բարձրաստիճան թուրք պաշտոնյային վախվորած հարցնում են, թե երբ է գալու հրամանը ու սրանում պապասխան, թե հրամանը «անշուշտ ճամփան է»:

Գաղթի ճամփան ուղեկցվում է մի շարք սարսափներով: Մայրերը ամեն կերպ փորձում են իրենց աղջիկներին հեռու պահել թուրք զինվորների աչքից, սակայն փաշան գաղթականների մեջ րեսնում է Հովակիմի թոռ րասներեքամյա Սրբուհուն ու երկու ոսկի առաջարկում մորը՝ աղջկան որպես հոգեզավակ վերցնելու համար: Բնականաբար մայրը չի համաձայնում, բայց համագյուղացիները սկսում են համոզել նրան՝ կրկին միամրաբար հավաստալով, որ Սրբուհին փաշայի րանը երջանիկ կլինի, կուշտ փորով հաց կուտի, եւ որ փաշան բնավ

61 Նրանք Թամրազյան, Հակոբ Ասատուրյան, Երեսան, 1993, էջ 62:

նպատակ չունի նրան իր հարեմի անդամ դարձնելու: Նայ «խմաստուն» ծերերը գրեթե հարկադրաբար մոր ձեռքը մեկնում են այդ ոսկիներին, և փաշան փանում է Սրբուհուն, որ գնում է լուռ և առանց եր նայելու: Միայն հաջորդ օրն է մայրը սթափվում ու, վերցնելով որդուն՝ Նարությունին, փախչում է փաշայի փուն, որի կինը, անսպով մայրական աղեկություն ճիչերին, եր է վերադարձնում Սրբուհուն:

Սրբուհիներ անշուշտ եղել են գաղթի ճանապարհներին, որոնց մայրերը պարզապես վաճառել կամ ուղղակի հանձնել են թուրքերին, միայն թե իրենց զավակները կենդանի մնան՝ առանց մտածելու սպասվող աղետների մասին:

Դամասկոս հասնելու համար գաղթականների քարավանը անցնում է Նալեպով: Այս արվեստներով լի քաղաքը լցվում է հիվանդ ու հյուժված փարագիրներով: Գաղթականներին նստեցնում են գնացք, և օրեր անց գնացքը գիշերով կանգ է առնում մի անհայտ վայրում. «Ժողովուրդը կոստրին մեքենաբար և երկչուր նախիրի պես կսկսի վագոններեն դուրս թափվիլ: Թափվելն ետք, զարմանքով կրեսնեն, թե մեզ Նալեպեն Նամա, Նոմա և դեպի հարավ փոխադրող փաստուք վագոններու երկար գնացքեն հագիվ վեցը կմնար Ժուրֆ հասնող կառաշարին հետ: Մյուս փաստերկուքը լուծվեր ու անհետացեր էին գիշերին մեջ, նահապետական գյուղը բաժան-բաժան ընելով և նույն ընտանիքին անդամները կտոր բրդում, իրարմեն հավիլերնապես բաժնելով»(191):

Իրավիճակից խուճապահար՝ մարդիկ սկսում են փնտրել միմյանց և հարցուփորձ անել, թե ուր են և մինչև երբ է շարունակվելու այդ վիճակը: Ննչում է պատասխանը, որ օսմանյան բարեխնամ կառավարությունը ընդամենը օդափոխության համար է նրանց այդ գեղեցիկ վայրերը բերել: Թուրք զինվորականը ասում է, որ բնավ մտախոցվելու կարիք չկա, որովհետև նրանց Նոբի ավերարանական երկիրը պիտի փանեն, որը այդպեղից հագիվ մի քանի բուրայն կողմ է:

Ողջ ճանապարհը ուղեկցվում է թուրք ոստիկանների պատրճառած ստորագումներով ու հալածանքներով. «Յուրաքանչյուր հերթափոխին, ճիշտ է, թե ոստիկանն ոստիկան դեմքերը կփոխվեին, բայց համազգեստի մեջ մտնող ամեն թուրքի կաղապարը կմնար նույնը: Կմնար՝ հինգ հարյուր փարի շարունակ չփոխվող փխր թուրք հոխորտ պաշտոնավարի, որ երբեք չէր կրցած կարիճի մը աննպատակ կերպով խայթելու բնագոն վեր բարձրանալ»(194):

Գաղթի ճանապարհը գրեթե խելագարության է հասցնում շարերին: Մարդիկ, որոնք մշտապես հավաքացել ու պաշտել են Քրիստոսին որպես իրենց աստված, այսպեղ հրաժարվում են նրանից ու ամեն ինչի համար նրան մեղադրում: Երիտասարդ Վարդուհին, որի ամուսինը ծառայում էր թուրքական բանակում, սկսում է բարձրաձայն բողոքել Աստծուն, ասում է, որ միայն նա է մեղավոր իրենց չարչարանքների համար, և որ նա միայնակ գոհվեց, իսկ իրենց հարյուրներով է գոհ փալիս թուրքին, որի ձեռքին հենց նա է գնեք քվել:

Այս դաժան իրականությունը հավասարապես նսեմացնում է ամենքին՝ հարուստ, թե աղքատ, ծեր, թե մանուկ: Նամայնքի գյուղապետ Օհանը ինքն էր ողջ գյուղի օրենքը, ինքն էր, որ մի անգամ գոռալով ամեն անկարգություն կարգի էր բերում. «Երեկ ազդեցիկ գյուղապետ՝ այսօր ո՛չ իսկ հովիվ»:

Պարմության քառուղիներով անցած մեր ժողովրդի այս մի հափկը հասնում է Պոսեյրա, որը արաբական գյուղ էր, ուր «խանձող արեւեն ու բորոս քարքարուրեն բացի հրամց-նելիք բան չունեն»։ Այսպիսի ջուր չկար, որը կկարողանար հագեցնել արդեն երազում ջուր տեսնող մարդկանց ծարավը։

Գյուղում ապրող արաբական ընտանիքները ապրում էին սարսափելի հեղափոխաց վիճակում։ Նրանց միակ նպատակը ուրելն ու բազմանալն էր եւ ոչ մի ձեռով չեն ուզում օգնել թշվառ գաղթականներին։

Ջուր գրնելու համար ամեն անգամ Նովակիմի թոռ Նարությունը ստիպված է լինում կտրելու երկար ճանապարհ եւ տանելու արաբ աղջիկների հեգնանքն ու ծաղրը։ Պոսեյրայում հանգրվանած գաղթականի վիճակը հերքումն էր մարդկային բնականոն կենսաբանական տեսքի։ Օղտապարիկի պես ուռած փորերով ուրվականների էին նմանվում՝ անշունչ եւ անաղյուս։ «այնքան ձեւագեղձ, որ գերեզմանոցի մը սովորական ոգիներն իսկ պիտի վախ-նային գիշեր արեն դեմ հանդիման գալ հայ գաղթականին ու տեսնել արտառուց դեգերում-ները անոր»(241)։

Թեւեւ մեծահասակները որեւէ ձեռով դիմադրում էին մահվանը, բայց այդ բանը այլեւս անել չէին կարողանում փոքրերը։ Նովակիմի թոռնորդիները մեռնում են զանազան հիվանդություններից։ Սարսափելի է մանավանդ այն պահը, երբ Աստվածայանը նկարագրում է, թե ինչպես է մայրը անգոր նայում զավակների անշունչանալուն։ Անչափելի ցավից նա նույնիսկ արտաքին չի կարողանում. «անապատն էր միայն, որ այն գիշեր, հոնգո՛ւր-հոնգո՛ւր... անձրեւեց դուրսը»։

Աստիճանաբար մեծանում է մեռյալների թիվը, եւ այլեւս հնարավոր չի լինում նրանց թաղելու։ Միակ հույսը մնում է «Ահարոնի» անտառի հորը, որը դարեր առաջ էր կառուցվել։ Նենց այս հորն են ներվում տասնյակ հայերի դիեր։

Շատ սրտառու է Նովակիմի թոռներ Սրբուհու եւ Պայծառի գրույցը, երբ քաղցը այլեւս մթաղնում է նրանց ուղեղները.

- Աշխարհի մեջ ո՞րչափ հաց կա։

- Աշխարհի մեջ... այնչափ հաց կա, որքան քար, գնա դուրսեն ժողվեն ներս բեր...

- Կրնա՞ ըլլալ հացի սեղան՝ ուրկե ամեն մարդ ուզածին չափ ուրե, կշտանա՞ եւ ըսե ա՛յ չեմ կրնար ուրել... Աշխարհի մեջ, որեւէ տեղ, կըլլա՞ աղքատ հաց (310)։

Ջարմանալիորեն դեռ մաքառման ոգին չկորցրած մարդիկ հույս ունենին, որ կփրկվեն այդ դժոխքից, բայց չգիտեին, որ հաջորդ պարունակ պիտի տեսնեին։ Նովակիմի հարսին մշտապես փանջում է այն հարցը, թե ինչու Նիսուսը այդ դժվար պահին լքեց իրենց.

- Նարություն, տղաս, Նիսուս հայերեն կհասկնա՞ր։

- Չեմ կարծեր, _ պարասխանեցի, դե՛ռ շփոթ։

- Նապա ի՞նչպես Ավետարանը հայերեն գրեց։

- Թարգմանություն է, մայրիկ։

- Այո՞, ո՞վ թարգմանեց, _ ուզեց գիտնալ զարմացած։

- Սուրբ Մեսրոպը։

- Տիմա հասկցա, թե ինչո՞ւ ասքան արեն մեզի լսող ու հասկցող չեղավ(314)։

Արաբական անապատներում դեզերող հայի հոգին կիզիչ արեւի փակ էլ փնջում է Մասիսի ձյունապատ գագաթները: Պարոն Թովմասը մահվան մահճում գգում է մոտալուր մահը եւ կնոջը պարզվիրում իրեն շրջել Մասիսի կողմը: Մեռնում է պարոն Թովմասը՝ դեմքը դարձրած Մասիսի կողմը: Մեռնում է նաեւ Սրբուհին՝ խոր կասկած թողնելով մոր սրտում. արդյոք ինքը ճիշտ վարվեց Սրբուհուն թուրք փաշայի փնից երբ բերելով:

Նովակիմի հարսը գործադրում է բոլոր ճիգերը, որպեսզի ողջ մնա եւ կարողանա փրկել մնացած զավակներին: Օրեր շարունակ նա հաց չի ուրում՝ թողնելով զավակներին, սակայն մարդկային նյութական մարմինն այլեւս դիմադրել չի կարողանում: Խոր փրկամոլության մեջ մեռնում է Նովակիմի հարսը: Մահից առաջ նա կրակում է որդուն. «Աստված քեզի զավկի ցավ չդա. անոթի եւ անպաշտպան զավակ չդեսնեն, որպեսզի ինձի պես չսփրկվին ասանկ բաներով միտք մաշեցնել. չեմ գիտեր:

Մայրս, այդ օր, Նայոց պարմությունն էր՝ իր վիրավոր էջերեն խոսող:

Մայրս, այն օր, չմեռնող պարմությունն էր Նայոց»(329):

Որդին՝ Հարությունը, իր ընկերներ Մեծիկի ու Կարապետի հետ իրենց թույլ թեւերով փանում են ժայթից էլ ծանր թվացող Նովակիմի հարսի դին: Նրանք դիակը հասցնում են «Ահարոնի» հորի մոտ ու դժվարությամբ այն ցած նետում:

Գրեթե կես դար անց Հակոբ Աստուրյանը գրում է. «Սենյալ մը մենավոր, առանձին: Թուրջ ու մուր: Ե ահա՛... հեռավոր հորեն քակվող մղձավանջային սա շարժանկարը փխուր: Շարժանկարային սեւ վարագույրի մը երեսեն երերուն մոմի մը ցոլքերով ուրվագծվող՝ ահա՛, նորոն, ձո՛նն այս նիհար, ցորենի ամենասիրելի այն հափիկին, որ Անապատի Կողմն Աշխարհի, իր իսկ հարազատ զավակին հիմա այրվող սա ձորքերովը, «Ահարոնի» համայնակով հո՛րն իջավ...»(335):

Այնուհետեւ մնացած հայերը պիտի մեկնեն Թֆիլե: Նովակիմի թոռները մնում են մեծ թոռան՝ Աղավնու հույսին: Երեք հարյուր երեսունմեկ մարդուց Թֆիլե հասնում են միայն փասը, որոնց մեջ եւ Հարությունը: Տասն էլ միասին ապրում են մի նեղլիկ խցում՝ ուրելիքը անընդհատ խնայելով, որպեսզի հաջորդ օրը եւս ուրելու բան ունենային: Նրանցից էլ ոչ բոլորն են ողջ մնում:

Հարությունի փժգույն օրերին հաջորդում են օրերը որբանոցներում, ապա փարագրի կյանքը Ամերիկայում: Չնայած անհավաքալի փորձություններին՝ Հարությունը ողջ է մնում, քանի որ մայրը կրակել էր.

«Չէ՛, փղաս, դուն պե՛տք էր, որ ապրեիր, հորդ օջախը պե՛տք էր, որ խավար չմնար...

Որովհետեւ գրված է կորված Ավետարանի մը ծոցը... թե Առաքել ծնավ Արսեն, Արսեն ծնավ Նովակիմ, Նովակիմ ծնավ Նովհաննես, եւ Նովհաննես ծնավ Հարություն...»:(334):

Այս գիրքը եւս մի պարզամ է մեզ՝ Ցեղասպանությունը չապրածներիս համար, որպեսզի, պարմության դասերը սերտելով, կարողանանք օրինակ առնել ու պայքարի ոգին արթնացնել ամենքիս մեջ՝ հանուն միլիոնավոր անմեղ հոգիների, հանուն մեր անցյալի ու ապագայի: